

EILA RANTONEN JA MATTI SAVOLAINEN

Vähemmistöt ja monikulttuurisuus – kulttuurit ja kirjallisuudet rinnakkain, vastakkain ja vuorovaikutuksessa

Kysymys vähemmistöistä ja enemmistöistä liittyy kulttuurien välisiin valtasuhteisiin, kamppailuihin ja poliittisiin tilanteisiin. Kulttuurisia ja yhteiskunnallisia valtasuhteita on rakennettu ja virallistettu kautta historian eri keinoin: myös eri tieteet ovat toimineet valtopolitiikan välikappaleina. Esimerkiksi Stefan Jonsson kirjoittaa tutkimuksessaan *Världen i vitögar* (2005), kuinka kartat ovat olleet haltuunoton ja val-lankäytön välineitä ja kuinka löytöretkeilijöiden maailma hahmottui valkoisen eurooppalaisen näkökulmasta. Maailman karttojen keskipiste oli Euroopassa, sen taloudessa, ajattelussa ja arvoissa.

Etninen ja jälkikoloniaalinen tutkimus on lähtenyt purkamaan käsitteisiin ”länsi” ja ”Eurooppa” sisältyviä valta-asetelmia. Etenkin Dipesh Chakrabarty arvostelee kirjassaan *Provincializing Europe. Post-colonial Thought and Historical Difference* (2000) käsityksiä eurooppalaisten edistyksestä moderniuudesta; niistä on unohdettu muiden

maiden nykyaikaistuminen. Lännen moderniuteen sulautui idästä ja etelästä vaikutteita, jotka kuitenkin nimettiin lännessä usein primitiivisiksi ja epämoderneiksi. Edistys, valistus ja modernius on esitetty lännen itseriittoiseksi tuotokseksi, vaikka länsimaista kulttuuria ovat muokanneet monien kulttuuripiirien ihmiset ajatuksineen, kulttuurineen, keksintöineen ja tuotteineen. Chakrabarty tähdentää sitä, että Euroopan merkitys tulee provinsialisoida, maakunnallistaa: se on nähtävä suhteessa muihin kulttuureihin eikä itseriittoisena alueena. Afrikka-tutkijat toteavat puolestaan monimielisesti, että siinä missä Eurooppa tulisi nähdä paikallisesti ja provinssina, Afrikka tulisi globalisoida (Schulze-Engler 2009, 90).

Myös tämän kirjan lähtökohtana on länsimaisten kirjallisten kartastojen uudelleen arviointi. Eurooppa ja Pohjois-Amerikka tulisi nähdä paikallisesti ja niiden kulttuurisen kirjjon kautta. Tämä merkitsee sitä, että kansallisten ja etnisten vähemmistöjen kirjallisuuden erityisyys tulee nostaa esiin. Eurooppaa ja Pohjois-Amerikkaa tulisi tarkastella maailman maakuntina, jotka ovat kulttuurisesti sekoittuneita ja joiden historiaa ovat muokanneet lukuisat kansat ja etniset ryhmät. Nämä kansat ja ryhmät on usein sivuutettu alueiden valtaväestöjen historiankirjoituksessa. Monien länsimaisten etnisten ja kansallisten yhteisöjen juuret ovat myös eri puolilla maailmaa (esimerkiksi mustat britit, kiinalais-amerikkalaiset, romanit). Monien kansojen ja etnisten ryhmien sidokset ovat *transnationaalisia*, ylirajaisia, sillä ne ylittävät valtioiden rajoja. Esimerkiksi Saamenmaa sijaitsee neljän valtion alueella ja monet saamelaiset kokevat sen lisäksi vahvaa yhteenkuuluvuutta muiden alkuperäiskansojen kanssa. Tämänkaltaisia kansoja ja etnisiä yhteisöjä voi tarkastella myös globaalissa kehyksessä: tämä koskee niin historiaa kuin nykykulttuuriakin.

Maailmaa ovat hallinneet erilaiset muuttoliikkeet, joihin on usein liittynyt väkivaltaisia aluevaltauksia. Muinaiset kreikkalaiset ja roomalaiset laajensivat rajojaan ja tietämystään ja sekoittivat kansoja toisiinsa, viikingit ja ristiretkeläiset jättivät geneettiset jälkensä kauaksi kotiseuduiltaan. Kolonialismi ja vuosisatoja kestänyt orjakauppa sekä afrikkalaisten kuljetukset Atlantin yli Uudelle mantereelle ovat

voimakkaasti muovanneet maailmaa sellaiseksi kuin sen tunnumme 2000-luvun alussa. 1900-luvun puolivälistä lähtien muuttoliike on yhä enemmän kääntynyt vastakkaiseksi. Kun vielä aiemmin siirtomaavalttojen asukkaita muutti länsimaista eri puolille maailmaa, nyt entiset kolonisoidut ja heidän jälkeläisensä suuntaavat kulkunsa Euroopan ja Pohjois-Amerikan suurkaupunkeihin: Lontooseen, Pariisiin, Berliiniin, Tukholmaan, Moskovaan, Torontoon, Vancouveriin, New Yorkiin ja Los Angelesiin. Ja huiviin pukeutunut somalinainen voi tulla yhtä hyvin vastaan Tampereen kuin Kemin kaduilla.

Kun Umberto Eco totesi 1990-luvun alussa, että afrikkalaisten massamuutto Eurooppaan on merkittävämpi ilmiö kuin kommunismin kriisi Itä-Euroopassa (ks. Smith & Brinker-Gabler 1997, 6), väite vaikutti yliampuvalta. Mutta 2010-luvulla Econ huomio ei enää vaikuta kovin liioitellulta: Afrikasta ja Lähi-idästä sotia ja köyhyyttä Eurooppaan paenneiden kansojen, kuten somalialaisten, nigerialaisten ja irakilaiden maahanmuuttajayhteisöjen kasvu Euroopassa on muuttanut eurooppalaisia kaupunkeja monikulttuurisemmiksi. Uusien muuttoliikkeiden vuoksi usein kuitenkin unohdetaan, että Eurooppaan on suuntautunut muuttoa jo kauan: esimerkiksi afrikkalaisia on asunut Euroopassa jo antiikin aikoihin, mutta heidän läsnäolonsa on pitkään sivuutettu länsimaisessa historiankirjoituksessa. Esimerkiksi Jopi Nyman viittaa tässä kirjassa afrikkalaisten unohdettuun historiaan Britanniassa. Myös monien muiden länsimaisten vähemmistöjen historiaa on vasta nykyään alettu tutkia perusteellisemmin.

Nykyiset kansainvaellukset ovat nostaneet esiin kysymyksiä kulttuurisista ja uskonnollisista eroista eri puolella Eurooppaa. Etenkin muslimien määrän kasvu on huolestuttanut Euroopan suurvaltoja muun muassa Britanniassa 2005 tapahtuneiden terrori-iskujen vuoksi. Ranskalaisissa kouluissa on päädytty kieltämään uskonnolliset tunnukset, ja presidentti Nicolas Sarkozy on halunnut kieltää naisen kokonaan peittävän burkhan, jota voidaan hänen mukaansa pitää osoituksena naisen orjuuttamisesta. Sveitsissä taas on haluttu muslimifundamentalismin pelossa kieltää moskeijoiden rakentaminen. Siinä missä Euroopassa kiistellään kulttuurierojen merkityksestä ja pelätään

ulkomaalaisten tuomia muutoksia, monet tutkijat, joiden juuret ovat länsimaiden ulkopuolella, jatkavat länsikeskeisyyden arvosteluaan. Tätä on kutsuttu jälkikolonialiseksi kritiikiksi, ja se on purkanut länsikeskeisiä puhetapoja lännen ulkopuolisista kansoista.

Vähemmistöjen määrittelyä

Kansallisten ja etnisten vähemmistöjen kirjallisuus on usein syrjäytynyt kirjallisesta julkisuudesta ja kirjallisuusinstituutioista. Tämä liittyy yleisemminkin etnisten ja kansallisten vähemmistöjen kielelliseen, historialliseen ja yhteiskunnalliseen asemaan. Kirjamme keskittyy etnisiin ja kansallisiin vähemmistöihin, joskin muidenkin vähemmistöjen tilanteesta voidaan erottaa samantapaisia marginalisoinnin keinoja. Esimerkiksi Abdul JanMohamed ja David Lloyd (1990, ix) pyrkivät 1990-luvulla määrittelemään ”vähemmistön diskurssia”, joka soveltuisi erilaisten vähemmistöjen yhteisen tilanteen ja kokemusten määrittelyksi. Heidän mukaansa vähemmistön teorian tulisi tarkastella poliittisia ja kulttuurisia rakenteita sekä yhteisiä tekijöitä, jotka liittyvät eri vähemmistöyhteisöjen syrjittyyntä asemaan ja tapoihin vastustaa valtakulttuurien syrjintää. Vähemmistöjä yhdistävät kokemukset luovat JanMohamedin ja Lloydin (1990, ix) mukaan pohjan vähemmistöryhmien väliselle dialogille ja yhteistyölle. Sen keskeisenä tavoitteena on kuvata vähemmistöjä niiden omilla ehdoilla.

Esittämisen, representaation kysymys nousi keskeiseksi jo 1970-luvun etnopolitiisissa liikkeissä ja 1980-luvulla alkaneessa jälkikolonialisessa tutkimuksessa, jolle etenkin Edward Saïdin *Orientalism* (1978) oli merkittävä kimmoke. Se on toiminut mallina myös vähemmistöjen tutkimukselle. Vaikka JanMohamedin ja Lloydin avaus vähemmistöjen diskurssista on ollut tärkeä, 2000-luvulla ei ole niinkään pyritty luomaan yhteistä tai erillistä yleistä vähemmistön teoriaa, vaan on korostettu erilaisten identiteettien, kulttuuristen ja yhteiskunnallisten ase-

mien (esimerkiksi etnisyys, kansallisuus, sukupuoli, seksuaalisuus, ikä, luokka, uskonto) ristiriitaisuutta ja toisiinsa lomittumista. Tässä kirjassa Satu Gröndahl tarkastelee romanien ja matkaajien kirjallisuutta lähtökohtanaan *intersektionaalisuuden* teoria, jossa tarkastellaan identiteetin eri tekijöitä. Sama asenne läpäisee Matti Savolaisen analyysia Kanadan ja Yhdysvaltain intiaanien feminismin ominaispiirteistä. On syytä korostaa, että intersektionaalinen tarkastelutapa nostaa esiin monia erojen yhteenliittymisiä ja päällekkäisyyksiä, jotka monimutkaistavat vähemmistöaseman luonnetta ja erityisyyttä. Köyhyys ja elinmahdollisuuksien puute ajaa erityisesti luokka-asetmaltaan heikoimpia Etelästä vauraaseen Pohjoiseen. Transnationaalista liikkuvuutta ja kulttuurien kohtaamisia leimaavat esimerkiksi erilaiset heteronormatiivisuuden ylitykset 2000-luvun molemmin puolin: ghanalaisen Ama Ata Aidoon *Our Sister Killjoy* (1977, ”Sisaremme Killjoy”) ja karibialaisen Michelle Cliffin *No Telephone to Heaven* (1987, ”Ei puhelinta taivaaseen”) ja *Free Enterprise* (1993, ”Vapaa yritys”) käsittelevät lesbolaisen jatkumon, naisten välisen läheisyyden eri muunnelmia Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Queer-asetelmat yhdistyneinä transnationalismin liikkuvuuteen ovat olleet esillä esimerkiksi Wong Kar-wain elokuvassa *Happy Together* (1997, ”Onnellisia yhdessä”), jossa liikutaan Hong Kongista Argentiinaan, sekä Fatih Akimin elokuvassa *Auf der anderen Seite* (2007, *Taivaan reunalla*), jossa käsitellään Saksa–Turkki-akselia sekä lännen ja idän välisiä kulttuurisia ja yhteiskunnallisia yhteentörmäyksiä.

On kuitenkin muistettava, että vähemmistöasema on poliittinen määritelmä ja sijainti, kuten JanMohamed ja Lloyd (1990, 7–8) ovat painottaneet. Monissa valtioissa pieni eliitti on valta-asemassa ja hallitsee lukumääräisesti suurempia kansoja ja etnisiä ryhmiä. Vähemmistöasemaa voidaan korostaa strategisesti poliittisten tavoitteiden ajamisessa: tunnetusti naisliikkeissä naiset ovat tähdentäneet asemaansa vähemmistönä, vaikka lukumäärältään he eivät sitä ole. Keskeistä on, että vähemmistö rakentuu vähemmistöksi suhteessa valtakulttuuriin, joka nimeää ja määrittelee ryhmän tai yhteisön marginaaliseksi sekä pitää sitä valtakulttuurin reunoilla tai ulkopuolella. Keskusta on paikka tai alue, johon hallinnolliset, taloudelliset, poliittiset ja kulttuuriset

toiminnot ovat keskittyneet, ja valtakulttuuri hallitsee sitä, mikä jää keskustan ulkopuolelle. (Savolainen 1995, 12.) Keskustan ja marginaalin suhde ilmenee asenteina, arvoina, normeina ja näistä johtuvina sosiaalisina, taloudellisina ja kulttuurisina käytäntöinä ja vaikutuksina. Nämä voivat olla paikallisesti määräytyneitä, mutta myös paikallisuudet ylittäviä.

Vähemmistöasema voi kuitenkin luoda tarkkailu- ja arviointipaikan, jolla on mahdollista kuvata myös valtakulttuuria, kuten afrikkalais-amerikkalainen bell hooks on havainnollistanut:

Me, jotka elimme reunalla, kehitimme erityisen tavan katsoa todellisuutta. Katsoimme keskusta sekä ulkoapäin että sisältä. Kiinnitimme huomiomme sekä keskukseen että marginaaliin. Me ymmärsimme molempia. Jäimme eloon, koska olimme jatkuvasti tietoisia siitä, miten keskus ja marginaali eroavat toisistaan. (hooks 1984. Ks. teoksen esipuhe.)

Valtakulttuuri naamoituu usein vaikeasti havaittavaksi tai näkymättömäksi vallan verkostoksi. (Savolainen 1995, 13.) Esimerkiksi heteroseksuaalisuus on vakiintunut kulttuuriseksi ja yhteiskunnalliseksi normiksi (*heteronormatiivisuus*), joka on nimennyt muut seksuaalisuudet poikkeaviksi. Samoin valkoisuus ei useinkaan nimeä itseään etnisyydeksi tai roduksi, vaan pitää itseään näkymättömänä normina, mutta korostaa osoittelevasti muiden ”etnisyyttä”, ”värillisyyttä” ja ”rotua” (esim. Dyer 1997). Tämä valtaväestön oletettu neutraalius on mahdollistanut myös sen, että esimerkiksi vähemmistöjen etnisiä symboleja ja perinteitä on hyödynnetty valtaväestön kaupallisiin tarkoituksiin ilman, että vähemmistöt ovat itse siitä hyötäneet.

Valtakulttuurissa voidaan nostaa julkisuuteen ja palkita muutamia vähemmistöihin kuuluvia kirjailijoita, mutta painaa villaisella saman vähemmistön yhteiskunnalliset oikeudet. Hallitseva kulttuuri ei useinkaan näe tarpeelliseksi ymmärtää vähemmistöjä tai oppia näiden kulttuurista, kun taas vähemmistöjen on opetettava valtakulttuuri jopa voidakseen säilyä hengissä (esim. Savolainen 1995, 22–24; JanMohamed & Lloyd 1990, 5–7).

Etnisten ja kansallisten vähemmistöjen kirjallisuudella on ollut eri tehtäviä kuin valtavirran kirjallisuudella. Kirjallisuus on toiminut siirtolaisille ja pakolaisille kulttuurisena muistina, joka luo yhteyttä ja historian tajua valtakulttuurin puristuksen keskellä (esim. JanMohamed & Lloyd 1990, 6). Vähemmistöjen oman historian kirjoittaminen on ollut keskeinen vaihe vähemmistöjen tutkimuksessa ja tunnustamisessa. Esimerkiksi etnisten ja kansallisten vähemmistöjen kirjailijat on usein unohdettu kirjallisuushistorioista: heitä on voitu pitää vähemmistötaustansa takia vähämerkityksisinä kansallisissa kirjallisuusinstituutioissa, joilla puolestaan on ollut tapana myötäillä kansakunnan historiankirjoitusta. Usein etnisten ja kansallisten historiallisten vähemmistöjen kirjallisuudet ovat jääneet kahden kirjallisuusalueen väliin. Esimerkiksi ruotsinsuomalaiset on unohdettu Ruotsin ja Suomen kirjallisuuden tutkimuksesta tai kirjallisesta julkisuudesta, kirjoittivatpa he suomeksi tai ruotsiksi. On otettava huomioon, että vähemmistökirjallisuudet eivät ole yhtenäinen ryhmä, vaan muodostavat omia marginaalejaan. Esimerkiksi Katri Suhonen nostaa tämän kirjan artikkelissaan esille ranskankielisen Kanadan vähemmistökirjallisuuksien kirjon.

Vaikka etnisten ja kansallisten vähemmistöjen kirjallisuudet ovat usein jääneet valtavirran kirjallisuusinstituutiosta marginaalisiksi ja kokonaan käsittelemättä, silti juuri kirjallisuus on tarjonnut keinoja ja kulttuurisen tilan vähemmistöjen kansallisen ja etnisen identiteetin vahvistamiselle ja valtarakenteiden vastustamiselle. Vähemmistöt ovat kehittäneet omia kulttuurimuotojaan ja käytäntöjään. Esimerkiksi afrikkalais-amerikkalainen Barbara Christian (1989, 226) on korostanut, kuinka kieltä on käytetty strategiana, jonka avulla afrikkalais-amerikkalaiset ovat jääneet henkiin, kun heitä sekä heidän sosiaalisia instituutioitaan ja humaniteettiaan vastaan on hyökätty. Samoin saamelaiset ovat korostaneet oman kielen ja musiikin merkitystä saamelaiskulttuurin säilymisessä, kuten Vuokko Hirvonen painottaa kirjamme artikkelissa.

Lisäksi vähemmistöksi nimeäminen on kokonaan kyseenalaistettu. Esseessään ”The Race for Theory” (1987) Barbara Christian on halunnut asettaa vaakalaudalle koko vähemmistön diskurssin käsitteen:

Meidän kirjoistamme monet ovat keskeisiä, eivät vähemmistöä. Vähemmistön diskurssi sijoittuu länsimaiseen dualistiseen kehykseen, joka pitää muuta maailmaa vähemmistönä ja yrittää vakuuttaa, että sen oma maailma on enemmistö.

Christian kyseenalaistaa myös Toiseuden käsitteen: ”Meistä suurin osa ei ole ikinä pitänyt itseään jonkun Toisena.” (Christian 1989, 227–228.) Afrikkalais-amerikkalaisten pitkälle historiaan juontava aktiivisuus rasmin vastustamisessa on ollut esimerkkinä myös muille vähemmistöyhteisöille.

Etnisten vähemmistöjen kirjallisuudessa voidaan tunnistaa kielenkäyttötapojen monitasoisia hallintakeinoja, jotka edellyttävät omia kuvausmallejaan. Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin nomadismiteoriasta muodostui 1990-luvulla malli kirjallisuuden vähemmistöteorioille. Teoksessaan *Kafka: Pour une littérature mineure* (1975) Deleuze ja Guattari pyrkivät luomaan metodia pienestä (”minor”) kirjallisuudesta, joka muotoutui valtakirjallisuuden sisällä. Esimerkkinään heillä oli Franz Kafkan moninkertaisesti marginaalinen kieli, joka kertoo kirjoittamisen vaikeudesta eri kulttuurien välimaastossa ja toisaalta monikulttuurisuuden tarjoamista mahdollisuuksista. (Deleuze & Guattari 1986, 19.) Juutalaisena Kafkalla oli ongelmallinen suhde saksan kieleen, ja Prahan saksankieliseen vähemmistöön kuuluvana hänelle oli vieras myös alueen valtakieli eli tšekin kieli. Siten Kafka edustaa vähemmistön vähemmistöä ja hänen kielensä lukuisia kertoja paikoiltaan siirtynyttä kieltä. Kafka loi tästä Tšekinmaassa puhutusta saksan kielestä uuden omintakeisen intensiivisen tyylin.

Samankaltaisessa tilanteessa kuin saksankielinen vähemmistö Tšekinmaalla on ollut Pohjoismaissa esimerkiksi ruotsinsuomalainen ja Tornionlaakson kirjallisuus. Pohjoismaisilla vähemmistöillä esiintyy kirjallisena strategioina esimerkiksi niin sanottua *koodien vaihtoa* (”code switching” ks. Ashcroft ym. 1989), jossa vuorotellaan valta- ja vähemmistökulttuurin sanoilla ja kielellisillä rakenteilla. Muun muassa ruotsinsuomea ja meänkieltä ovat hybridisoineet ruotsinkieliset ilmaisut.

Deleuze ja Guattari (1986, 17) luonnehtivat, että vähemmistössä olevan kirjallisuuden syrjäinen vastarinta-asema tekee siitä erityisen poliittista ja kollektiivista kirjallisuutta: se tarjoaa mahdollisen ilmaisuapaikan vaihtoehtoisille yhteisöjen kuvauksille. Silti vähemmistöasema ei luo itsestään selvästi yhteenkuuluvuutta yhteisön eri jäsenten välille, vaan etnisten vähemmistöjen jäsenet neuvottelevat ja kiistelevät asemastaan sekä valtakulttuurissa että omassa yhteisössään. He joutuvat usein arvioimaan uudelleen arvojen ja perinteiden merkitystä monikulttuurisessa tilanteessa. Esimerkiksi Mindele Londonin teoksessa *Kolmastoista tuoli* (2002) kuvataan humoristisestikin juutalaisten ja kristillisten tapojen sekoittumista Suomessa. Teoksessa kuvatulla Goldin perheellä oli tapana viettää ”juutalaista joulua” hotellissa. Suvun nuorimmat kuitenkin kävivät salaa maistelemassa hotellin keittiössä ”kaikissa oikeissa suomalaisperheissä” syötäviä jouluruokia, kuten kinkkua. (London 2002, 83.) Goldin perheessä pohditaan, mikä olisi oikea tapa suhtautua juutalaisten perinteiden säilyttämiseen:

Olisiko viisasta sulautua suomalaiseen elämään? Oliko seka-avioliiton solmiminen tai usko joulupukkiin ratkaisu vai pitäisikö lähteä maasta suuremman juutalaisyhteisön jäseneksi? – Ellemme lähde, on selvää, että me vaalenemme ja unohdumme. [-] Sarah-musteri ja Tovia kannattivat suomalaista kulttuuria ja suomalaisuutta, heille vanhat juutalaiset traditiot ja uskonnon sanelemat säännöt olivat riesa. (London 2002, 28–29.)

Kulttuurien välissä eläminen ei merkitse vain kamppailua oman vähemmistöaseman puolesta, vaan joskus myös kapinaa vähemmistöyhteisöjen sääntöjä vastaan. Monet kirjailijat kuvaavat maahanmuuttajien keskinäisiä yksilöllisiä ja sukupolvien välisiä eroja ja kiistoja. Siirtolais- ja pakolaisyhteisöjen nuoremmat sukupolvet voivat pitää perittyä kulttuuri-identiteettiä ja yhteisön sukupuolirooleja liian ahtaina. Esimerkiksi monet maahanmuuttajataustaiset naiskirjailijat käsittelevät naisten tapoja irrottautua oman kulttuurinsa naismalleista. Toisaalta osa maahanmuuttajayhteisöjen edustajista ei välttämättä hyväksy kirjailijaa, joka arvostelee omaa kulttuuriaan eikä noudata sen perinteitä.

Monikulttuurisuus

Monikulttuurisuutta edistävään politiikkaan on kuulunut ajatus kulttuurien kirjosta, jossa eri etniset ryhmät elävät rinnakkain. Käsitteenä monikulttuurisuus on edelleen kiistanalainen. Sen kriitikot olettavat, että monikulttuurisuus puhuu kulttuurien rinnakkaiselosta omina erillisinä ja rajattuina ryhminään ilman vuorovaikutusta, mikä voi johtaa ghattoutumiseen. Aiemmin maahanmuuttopolitiikassa suositua assimilaatiota on puolestaan arvosteltu sulauttamispolitiikasta, kulttuurierot kieltävästä ja sivuuttavasta yhdenmukaistamisesta.

Suomalaisessa keskustelussa maahanmuuttoon ja monikulttuurisuuteen myönteisesti suhtautuvista on käytetty nimitystä ”kukkahattu”. Heidän ajatellaan vähättelevän maahanmuuton ongelmia. On kuitenkin huomattava, että maahanmuuton myönteiset ilmiöt eivät välttämättä saa huomiota ongelmien kustannuksella. Esimerkiksi Astrid Thors on nostanut esille, että Ruotsin yhteydessä on tapana korostaa Malmön kahakoita, mutta unohtaa vaikkapa se, miten Tukholman Rinkeby on rauhoittunut ja miten Kokkolassa myanmarilaiset pakolaiset pääsivät nopeasti töihin. (Miettinen 2010, 49.) Myös Britanniassa on myönteisiä esimerkkejä kulttuurien rinnakkaiselosta. Kun Leicester tunnettiin vielä 1970-luvulla maan rasistisimpana paikkana, nyt se edustaa monikulttuurisuuden mallikaupunkia, jossa maahanmuuton aiheuttamia ongelmia on yllättävän vähän. Tämän on sanottu johtuvan jo 30 vuoden ajan jatkuneesta politiikasta, jossa sekä maahanmuuttajia että kantaväestöä on sopeutettu toisiinsa ja heidän välilleen on rakennettu pitkäjänteisesti ja aktiivisesti yhteenkuuluvuutta (Miettinen 2010, 49, 52).

Monikulttuurisuutta on pidetty ongelmallisena käsitteenä, koska sen katsotaan määrittelevän kulttuurit sisäisesti yhdenmukaisiksi, homogeenisiksi, etnisyydeltään selvärajaisiksi yhteisöiksi. Kun ajatellaan etnisten ryhmien elävän rinnakkain, mutta toisistaan erillään, tämä voi hävittää ajatuksen integraatiosta ja vuorovaikutuksesta. Sama ilmiö on nähty myös kirjallisuudessa: jos etniset vähemmistöt luovat omasta perinteestä ponnistavia kirjallisuuksiaan, ne voivat syrjäytyä valtavirran

kirjallisesta kentästä, muuttua kirjallisuuden ”siirtolaislähiöiksi”. Etnisen taustan korostaminen voi nykyään olla kaupallinen brändi, ainakin muualla kuin Suomessa, mutta kirjailijan identiteettiä kahlitsevana se voi olla luovuuden este, jos etnisten vähemmistöjen kirjailijat lokeroidaan vain oman ryhmänsä edustajiksi ja asianajajiksi. Jos kirjailijat, joiden juuret ovat etnisissä vähemmistöissä, sijoitetaan pelkästään omaan etnis-kansalliseen lokeroonsa tai maahanmuuttajan kategoriaan, tämä voi luoda ghettoja kirjallisuuden alueella. On edelleen väitetty, että kirjallisuuden valtakeskittymät purkautuvat itsestään, kun etnisiä vähemmistöjä edustavat kirjailijat integroituvat kirjallisuuteen ilman erityishuomiota, nimilappuja ja etnisiä kulmakuntia. Mutta kääntyvätkö asetelmat yhteiskunnan, kulttuurin ja kirjallisuuden saralla näin helposti nurin? Monien etnisten ja kansallisten vähemmistöjen edustajat ovat käyneet pitkää ja sinnikästä kamppailua oikeuksistaan ja näkyvyydestään.

Harvassa maassa erilaisten etnisten ryhmien oikeudet ja asuminen ovat yhdenvertaiset. Niin kauan kuin kansallisten etnisten vähemmistöjen asemaa ei tunnusteta, ei uusienkaan maahanmuuttajayhteisöjen yhdenvertaisuuden vaatimuksia oteta todesta. Vaikka Suomessa suomenruotsalaisten asemaa on pitkään pidetty mallina vähemmistön tasa-arvoiselle kohtelulle, silti monet suomenruotsalaiset kokevat, että heidän oikeuksiaan helposti poljetaan eikä lakia noudateta. Toisaalta Suomesta puhuttiin pitkään pelkästään kaksikulttuurisena maana. Vasta vuonna 1998 sellaiset kansalliset historialliset vähemmistöt kuin saamelaiset, romanit ja tataarit saivat maassamme virallisen kansallisen vähemmistön aseman, kun Suomi allekirjoitti Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puitesopimuksen. Esimerkiksi Sirkku Lomaa havainnollistaa artikkelissaan kaunokirjallisten esimerkkien avulla, miten pohjoismainen kielipolitiikka ilmenee kielenkäyttäjien arjessa, ja tähdentää, kuinka kielet muodostavat omat markkinansa, joissa kielten arvojärjestys määräytyy globaalien ja paikallisten kurssien mukaan.

Ammar Makboul on puolestaan ihmetellyt ruotsinsuomalaisten näkymättömyyttä, vaikka Ruotsissa elää puoli miljoonaa ruotsinsuoma-

laista ja vaikka suomen kieltä on puhuttu maassa 800 vuotta. Hänen mukaansa enemmistön suhtautuminen ruotsinsuomalaisiin on mittari myös valtaväestön suhtautumiselle Ruotsin muihin maahanmuuttajiin. Mikäli ruotsalaisen valtaväestön 800-vuotista rinnakkaiseloa ruotsinsuomalaisten kanssa leimaa yhä etäisyys, se kertoo jotain siitä, mitä muilla maahanmuuttajien vähemmistöyhteisöillä on odotettavissa, Makboul (2009, 4–5) ennustaa.

Koulutuspolitiikkakin vähemmistöjen suhteen on vaihdellut: vielä 1800-luvun puolivälissä annettiin Ruotsin Tornionlaaksossa opetusta suomeksi ja oppikirjat olivat suomenkielisiä. Mutta 1880-luvulta lähtien ruotsalaisen nationalismin alkuvaiheista aina 1950-luvun lopulle aluetta alettiin ruotsalaistaa. (Andersson & Kangassalo 2003, 105–106.) Ruotsalaisen valtakulttuurin suhde Tornionlaaksoson monikulttuuriseen rajamaahan on muistuttanut kolonisaatiota. Tämä näkyy kielipolitiikassa: meänkieli oli saamen ohella pitkään kielletty kieli Ruotsin pohjoisilla alueilla. Kouluissa näitä kieliä ei saanut puhua. Myös koululaisten suomen kielen puhuminen välitunneilla ja vapaa-ajalla yritettiin kieltää. Vaikka kielto kumottiin Ruotsissa vuonna 1957, nurjamielisyyys pohjoisia kansallisia vähemmistöjä kohtaan on jatkunut pitkään, mitä Mikael Niemi on kuvannut teoksessaan *Populärmusik från Vittula* (2000, *Populäärimusiikkia Vittulajänkältä*, 2004):

Ajan myötä meille selvisi, ettei kotiseutumme itse asiassa oikeastaan kuulunut Ruotsiin. Me olimme liittyneet siihen aivan sattumalta. [--] Me olimme erilaisia, hieman alempiarvoisia, hieman sivistymättömämpiä, henkisesti hieman köyhempiä. [--] Me emme olleet mitään. Vanhempamme eivät olleet mitään. Esi-isämme eivät olleet hetkauttaneet Ruotsin historiaa suuntaan eivätkä toiseen. [--] Me mursimme suomalaisittain olematta suomalaisia, me mursimme ruotsalaisittain olematta ruotsalaisia. Me emme olleet mitään. (Niemi 2004, 54.)

1960- ja 1970-luvuilla monet ruotsinsuomalaiset yrittivät assimiloitua ruotsalaiseen kulttuuriin. Heidän sanottiin muodostavan ”hissukseen

elelevän”, suomalaisuuttaan peittelevän hiljaisen alakulttuurin. Oli tavallista, että he pysyttelivät julkisilla paikoilla ruotsalaisten läsnä ollessa hiljaa, koska suomen kieleen suhtauduttiin Ruotsissa karsaasti eivätkä siirtolaiset kehdanneet puhua huonosti osaamaansa ruotsiakaan (ks. Andersson & Kangassalo 2003, 93; Jaakkola 1983).

Vielä 1970-luvulla ruotsinsuomalaisten keskusliitto RSKL karsasti kaavailuja ruotsinsuomalaisten vähemmistöasemasta. Sitä pidettiin porvarillisena nationalismina tai työväenideologian vastaisena. Tietoista vähemmistöpolitiikkaa ryhdyttiin kannattamaan kuitenkin 1980-luvulta lähtien, jolloin ruotsinsuomalaisille alettiin vaatia virallisen kansallisen vähemmistön asemaa. Suomen kieli saikin Ruotsissa erityisaseman vuonna 1994, ja vuonna 2000 ruotsinsuomalaiset saivat viimein virallisen kansallisen historiallisen vähemmistön aseman (ks. Andersson & Kangassalo 2003, 98–99) Tornionlaakson meänkielisten, saamelaisten, juutalaisten ja romanien ohella. Monet vähemmistöt ovat kamppailleet Pohjoismaissa pitkään oikeuksistaan ja historiallisen vähemmistön asemastaan. *Monena Suomi maailmalla* (2003) käsittelee suomalaisperäisten väestöjen vaiheita muun muassa Pohjoismaissa, Venäjällä, Inkerinmaalla, Pohjois-Amerikassa ja Australiassa.

Välistä tuntuu siltä, että Suomessa on melkoinen määrä kirjallisuudentutkijoita, jotka tuntevat huomattavasti paremmin erilaisia etnisiä vaikkapa Englannin tai Yhdysvaltain näkökulmasta mutta jotka tuntevat vähemmän suomalaisen kotikenttäänsä vastaavia kysymyksiä tai kirjoittavat niistä. Vai onko kysymys osaksi siitä, että esimerkiksi saamelaiskirjallisuutta ei helposti lähdetä tutkimaan kulttuurin erilaisuuden tai kielen vuoksi? Saamelaisten kirjallisuutta suomennetaan verraten vähän sen laajuuteen nähden, vaikka kyse on kotimaisesta kirjallisuudesta. Esimerkiksi Vuokko Hirvosen artikkelissa esiteltyjä kirjailijoita tunnetaan suomenkielisessä julkisuudessa vain kourallinen. Kysymykset saamelaisten maanomistuksesta ja oikeuksista ovat edelleen osittain ratkaisematta. Nils Gaupin elokuva *Kautokeinon kapina* (2008) kuvaa ja ottaa kantaa saamelaisten kipeään lähihistorian tapahtumaan, jossa asetutaan vastustamaan kolonisoijan hallinnointia. Venäjän ja entisen Neuvostoliiton alueella asuu useita alkuperäiskansoja, jotka

ovat olleet kielellisten, kulttuuristen ja taloudellisten muutosten kohteina. Näistä kansoista Anastasia Lapsui ja Markku Lehmuskallio ovat keskittyneet kuvaamaan dokumenteissaan ja näytelmäelokuvissaan Jamalin niemimaan nenetsejä muiden muassa sellaisissa teoksissa kuin *Seitsemän laulua tundralta* (2000), *Jumalan morsian* (2003) ja *Sukunsa viimeinen* (2010).

Virosta 1980-lopulla alkanut ja 1990-luvun alussa muualle suomalais-ugrilaiseen maailmaan levinnyt etnofuturismi yhdistää ohjelmassaan Neuvostoliiton ja Venäjän vähemmistökansojen myyttejä ja kansanperinnettä, kansallista romantiikkaa, klassista modernismia sekä länsimaista postmodernismia ja internet-ajan teknologiaa. Kari Sallamaan (2001, 65–75) mukaan etnofuturismi on esteettis-filosofinen ohjelma, eräänlainen ”eloonjäämisoppi”, joka tähtää suomalais-ugri-laisten vähemmistöjen kirjallisuuksien ja kulttuurien säilymiseen ja vahvistamiseen venäläisen ja angloamerikkalaisen kulttuurihegemonian ristiaallokossa. Etnofuturismin aate on saanut jalansijaa erityisesti Keski-Venäjän suomensukuisten kansojen keskuudessa, Marinmaalla, Komin tasavallassa ja Udmurtiassa. Etnofuturismi on siis eräänlaista postkoloniaalia vastarintaa ja kulttuurityötä, joka on verrattavissa alkuperäiskansojen kulttuuriseen nousuun ja olemassaolon oikeutukseen esimerkiksi Pohjois-Amerikassa tai Uudessa Seelannissa.

Maahanmuutto

Ajatusta siitä, että siirtolaiset ja pakolaiset valtaavat maan, on pelätty kautta historian. Esimerkiksi kiinalaiset joutuivat edustamaan 1900-luvun alussa Amerikan mantereeseen ”keltaista vaaraa”, kuten Maarit Piipponen havainnollistaa artikkelissaan kiinalais-amerikkalaisesta kirjallisuudesta. Länsimaiden vaurastumisen kannalta siirtolaiset ovat kuitenkin olleet ratkaiseva tekijä. Toisen maailmansodan jälkeen työvoimaa houkuteltiin virallisesti esimerkiksi Ruotsiin ja Saksaan. Lait-

tomasti maassa asuvia siirtolaisia on käytetty työvoimana eri puolella maailmaa aina Yhdysvaltain ja Meksikon rajamailta Etelä-Euroopan hedelmä- ja vihannesviljelmiin. Siirtolaiset ja vähemmistöt koetaan usein valtakulttuurille tai sen väestönosille kilpailijoiksi ja uhaksi, ja heidän epäillään käyttävän hyväkseen maan sosiaaliturvaa ja harrastavan ”turvapaikkashoppailua”. Todellisuudessa ulkoa tulevat siirtolaiset muodostavat emämaalleen tärkeän työvoimareservin, jonka panos emämaan taloudessa on kiistaton (esim. Mohanty 2003, 155, 159).

Keskusteluissa maahanmuuttajista ja monikulttuurisuudesta unohdetaan usein laiton, näkymätön maahanmuutto. Näillä maahanmuuttajilla ei ole passia tai muita vastaavia dokumentteja, jotka oikeuttaisivat oleskelun ja työnteon kohdemaassa.¹ He ovat 2000-luvun alun alistettuja (gramscilaisessa merkityksessä *subaltern*). Laajalti tämä koskee ennen muuta monia Euroopan maita sekä Pohjois-Amerikkaa, jolloin rajana ja eron merkitsijänä voi pitää Vauras Pohjoinen – Köyhä Etelä -jaottelua. Gloria Anzaldúan *Borderlands/La Frontera* (1987) käsittelee Meksikon ja Yhdysvaltain välistä rajavyöhykettä, joka tuottaa erityisen rajakulttuurin ja rajatietoisuuden. Rajavyöhykkeen laittomassa ylittämässä on riskinsä, ja usein epätoivoiset rajanylittäjät menettävät yrityksessä henkensä tai heidät toimitetaan takaisin Meksikon puolelle. Sanomalehdissä ja televisiossa näemme tuon tuostakin uutisia, jotka kertovat veneillään Euroopan puolelle pyrkivistä afrikkalaisista.² Monet turistien suosimat aurinkorannat, kuten Kanariansaaret, ja sellaiset Euroopan satamakaupungit kuin Calais, ovat muuttuneet väliaikaisiksi pakolaisleireiksi.

Tahar Ben Jelloun on kuvannut romaanissaan *Lähtö* (2006) Gibraltarin salmen yli pyrkiviä pohjoisafrikkalaisia, jotka unelmoivat paremmasta elämästä Espanjassa ja Ranskassa. Hän on myös korostanut maahanmuuton taloudellista perustaa – olivat maahanmuuttajat sitten

1. Ranskassa he ovat *sans papiers*, Englannissa *clandestine workers* ja Ruotsissa *de papperslösa*.
2. Elina Hirvosen *Paratiisi – kolme matkaa tässä maailmassa* (2007) käsittelee Afrikasta Eurooppaan suuntautuvaa laitonta maahanmuuttoa, Espanjan tomaattiviljelmille palkattuja siirtotyöläisiä. Teos on palkittu Amsterdamin kansainvälisillä dokumenttielokuvien festivaalilla (IDFA) ja pohjoismaisen elokuvan festivaalilla Arktisen upeeta vuonna 2007.

laillisia tai laittomia – sillä heidän työpanoksensa on välttämätön ja korvaamaton sekä heidän lähtö- että muuttomaansa kannalta (Ben Jelloun 1999, 54, 76, 124). Saksalaisella kielialueella heitä on ollut tapana kutsua eufemistisesti ”vierastyöläisiksi” (”Gastarbeiter”). Ajatuksena on ollut, että vierastyöläiset ovat maassa vain väliaikaisesti, mutta tosiasiallisesti monet heistä jäävät maahan pysyvästi.

Pohjoismaissa Henning Mankell on käsitellyt venäläisen, nigerialaisen ja iranilaisen naisen maahanmuuttajuuteen liittyviä ongelmia romaanissaan *Tea-bag* (2001, *Nimeltään Tea-Bag*). Vielä synkemmän kuvan nuoren naisen kohtalosta ihmiskaupan ja prostituution uhrina Ruotsissa saa Lukas Moodyssonin elokuvasta *Lilja 4-Ever* (2002). Saksassa toimittaja Günter Wallraff muuntautui kiistanalaisissa teoksissa ”Toiseksi”, muun muassa turkkilaiseksi vierastyöläiseksi teoksessa *Ganz unten* (1985, *Pohjalla*), jossa hän kuvasi saksalaisten työnantajien ja vuokraisäntiensä suhtautumista itseensä. Suomessa Inna Latiseva on kirjannut venäläisyyden kokemuksiinsa omaelämäkerrassaan *Ryssänä Suomessa* (2010). Siinä kuvataan suomalaisten ennakkoluuloista suhtautumista venäläisiin. Asenneilmapiiriin vuoksi Suomessa asuvat venäläiset eivät Latisevan mukaan tohdi puhua venäjää julkisesti eivätkä opeta sitä Suomessa syntyneille lapsilleenkaan, koska nämä voivat alkaa hävetä venäläisyyttään.

Rasismi, muukalaisviihamielisyys ja esittämisen tavat

Ulrich Beck on todennut kirjassaan *Was ist Globalisierung* (1997, *Mitä on globalisaatio*), että monikulttuurinen yhteiskunta on globaali realiteetti, jota ei voi äänestää virasta, eikä se automaattisesti johda suvaitsevaisuuteen, vaan myös eristäytymiseen ja muukalaispelkoon. Elämme maailmassa, jossa kansallisuuksia ja kulttuureja läpäisevät muodot ja elämäntavat vähitellen tavallistuvat. (Ks. Schulze-Engler 2009, 93.)

Vaikka rasismi usein mielletään muuhun kuin kirjalliseen kulttuuriin kuuluvaksi, myös kirjallisuuden arvottamisessa voidaan erottaa syrjiviä käytäntöjä, jotka muistuttavat rasismia. ”Rodun” problematiikkaa pidettiin pitkään kaukaisena kirjallisuudentutkimuksen kannalta, vaikka tutkimuksiin on kantautunut etnisiä ja roturajoja korostavia puhetapoja. Esimerkiksi *Suomen kirjallisuuden historia* -teoksessa todetaan saamelaiskirjallisuudesta seuraavasti: ”Nils-Aslak Valkeapään runoissa [--] valloittavan raikas, joskus melankolian sävyttämä luonnontunne yhdistyy pitkään syrjityn *rodun* kitkerän kriittisiin havaintoihin.” (Laitinen 1991, 582.) Edellä saamelaiset nimetään syrjityksi ”roduksi”. Kuitenkaan toista kansallista vähemmistöämme eli suomenruotsalaisia ei kutsuta tässä, kuten ei muissakaan kirjallisuushistorioissa germaanisen rodun kirjallisuudeksi. Tämä on tyypillinen esimerkki puhetavasta, jossa valta-asemassa oleva ”etnisyys” häivyttää oman ”etnisyytensä” ja ”rotunsa”, mutta leimaa muut, kuten tässä saamelaiset, näkyvästi ”roduksi”. Puhetapa kuvastaa kulttuuriimme iskostuneita roturajoja rakentavia ajattelutapoja. *Rotu*-sanana käyttö muodostuu tässä yhteydessä tahattomasti merkitykseltään vähätteleväksi, koska saamelaiskirjallisuus kutistuu vain ”rodun” ilmentämistavaksi. Samoin Yhdysvaltain mustien kirjallisuus kaventui pitkään amerikkalaisessa julkisuudessa pelkäksi ”rodun” ilmaisuksi.

Etninen ja jälkikoloniaalinen tutkimus juontavat juurensa 1970-luvun etnopolitiittisiin liikkeisiin sekä kolonialismin kritiikkiin. Kolonialistisissa suhteissa yleisimmäksi eron merkitsijäksi muodostui juuri ”rotu”. Kirjallisuustieteessä etnisyyden ja ”rodun” tutkimus alettiin nähdä haasteeksi etenkin 1980-luvulla liikkeelle lähteneen jälkikoloniaalisen tutkimuksen vaikutuksesta.

Rasismi on hyvin monimuotoinen ilmiö, jonka alue liikkuu suoranaisesta vieraisiin kohdistuvasta vihamielisydestä ja syrjinnästä piilorasismiin. Se ilmenee monesti sekoittuneena nationalismin äärimuotoihin tai seksismiin. Robert Miles (1994) esimerkiksi puhuu rasismista ideologiana ja katsoo, että koko ”rodun” termi käsitteenä on kärsinyt inflaation, ja esittää että ”rodun” sijaan tulee pikemmin puhua ”rodullistamisesta”, sillä rodut ovat yhteiskunnallisesti kuviteltuja eivätkä biologisia realiteetteja. Koko ”rodun” käsitettä voidaankin

pitää rasistisena ja siitä voisi luopua kokonaan (ks. Rantonen 1999, 151). Silti vielä 2000-luvulla Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa ”rodun” käsitettä on käytetty merkitsemään ryhmiä, jotka erotetaan ihonvärin tai jonkin muun ulkoisen piirteen mukaan.

Rasistisilla asenteilla ja toiminnoilla on taipumus lisääntyä taloudellisen laman aikana. Tahar Ben Jelloun (1999, 19, 26, 70) on huomauttanut, että Ranskassa rasistinen kielenkäyttö on lisääntynyt pitkin 1990-lukua ja se on käynyt suorasukaisemmaksi kuin taloudellisen vakauden aikoina. Hänen mukaansa rasismi kehittyy, leviää ja saa kannatusta erityisesti silloin, kun uskotellaan, että koko yhteiskunta on uhattuna. Niinpä antisemitismi on käyttänyt hyväkseen ajatusta, että juutalaiset ovat taloudellinen uhka. Ben Jelloun (1999, 54–55, 58) tiivistää, että 1900-luvun lopun Ranskassa arabeihin kohdistuva rasismi nojautuu antisemitismin mekanismeihin: Pohjois-Afrikasta tulleet siirtolaiset ovat astuneet juutalaisten tilalle rasististen loukkausten ja rasistisen propagandan kohteina. Tätä aihetta käsitellään esimerkiksi Faïza Guenen tuotannossa, jota Päivi Brink analysoi tämän kirjan artikkelissaan.

Myös Suomessa rasistiset äänenpainot ovat käyneet selvimiksi 2000-luvun alussa. Tämä on näkynyt erityisen selvästi maahanmuuttajia koskevassa keskustelussa. Asenteiden koventumista on usein selitetty taloudellisella lamalla, mutta tämä selitys ei ole riittävä, sillä lama on ”osa talouden globalisaatiota ja uusliberalistista politiikkaa” (Keskinen & Rastas & Tuori 2009, 16–17). Maahanmuuttajuus on usein mielletty yhdensuuntaiseksi prosessiksi: maahanmuuttajien on haluttu mukautuvan ja kotoutuvan osaksi sen maan yhteiskuntaa, johon he ovat muuttaneet. Kuten Said Aden (2009, 30) on korostanut, kotoutuminen on kuitenkin kaksisuuntainen prosessi ja myös suomalaisten on muututtava ja totuttauduttava ”toisiin”, esimerkiksi somaleihin, venäläisiin, intialaisiin ja kiinalaisiin Suomessa. Puhe monikulttuurisuuden eduista jää perusteettomaksi, jos kulttuurinen avautuminen ymmärretään ainoastaan yhdensuuntaisena, jos vähemmistö–enemmistö-asetelma säilyy entisenlaisena ja jos vähemmistön tehtävä on toimia valtakulttuuria täydentävänä eksoottisena lisänä.

Aasialaisiin, mustiin afrikkalaisiin tai karibialaisiin, arabeihin ja juutalaisiin kohdistuvasta rasismista on kirjoitettu paljon, kun taas esimerkiksi romanit ovat suureksi osaksi jääneet akateemisen tutkimuksen marginaaliin. Romanien representaatiot kirjallisuudessa ja mediassa kumpuavat eurooppalaisen identiteetin essentialistisesta ymmärryksestä valkoisena ja etupäässä kristittynä, mikä on kieltänyt heiltä pääsyn osaksi eurooppalaista tai tiettyä kansallista identiteettiä. Romanit ovat ehkä viimeinen kansa tai etninen ryhmä, josta puhumista tai jonka esittämistä eivät tunnu kahlitsevan vähäisimmäkään poliittisen korrektiuden vaateet. (Glajar 2008, 33–34.) Muistettakoon lisäksi, että romanit kuuluivat holokaustin ensimmäisiin uhreihin, vaikka Euroopan romanien kohtalo on jäänyt muiden toisen maailmansodan uhrien varjoon. Viime aikoina tätä on käsitelty myös suomalaisessa kirjallisuudessa: Veijo Baltzar on kirjoittanut keskitysleiriltä selviytyneen nuorukaisen Kastalon tarinan romaanissaan *Sodassa ja rakkaudessa* (2008). Siinä muistutetaan romanien kansanmurhan unohtamisesta historiankirjoituksessa: ”Katupoika ei osannut arvioida sotaa, natsien hirmutöitä ja vainoja, kuten yliopiston ihmiset. [--] Toivoa sopiikin, että yliopiston ihmiset muistaisivat mainita myös hänet juutalaisten rinnalla raporteissaan [--].” (Baltzar 2008, 383.)³

Rasismien tutkimuksessa pääpaino on ollut rasismien kohteissa. Sen sijaan vähemmän on tutkittu sitä, miten rasismi vaikuttaa rasismien harjoittajiin. Valkoiset ovat etäännyttäneet rasismien helposti vain muiden etnisten ryhmien – ”toisrotuisten” – ongelmaksi. Tähän liittyy käsitys siitä, että rasismien vastainen työ merkitsee vain toisten, ulkopuolisten ryhmien auttamista. Rasismia ja etnosentrismia on kuitenkin käsiteltävä myös valkoisten omaa elämää ja maailmankuvaa vääristävänä ongelmana. Siinä missä rasismien puhetavoissa raaistetaan ja tehdään epäinhimilliseksi muiden etnisten ryhmien edustajat, rasismi raaistaa ja tekee epäinhimilliseksi ylläpitäjänsä. (Esim. Russo 1991, 299–300, 308.) Uhrin asemaan asettumisesta tai asettamisesta on syytä päästä aktiiviseen molemminpuoliseen dialogiin. Samoin voi kysyä, miksi

3. Mainittakoon vielä, että Ruotsista toisen maailmansodan jälkeen turvapaikan saanut romani Sofia Taikon on kertonut elämästään natsien keskitysleirillä sarjakuvassa *Sofia Z-4515* (2006).

useimmiten kirjoitetaan rasistisista teoista tai rasismin kannattajista eikä niinkään niistä, jotka ovat vastustaneet rasismia (Lindqvist 1998). Anna Rastas (2009, 62) korostaa, että vaikka ”rasismi” on hankala sana, silti rasismista täytyy voida keskustella. Jos sanaa haluaa välttää, voi ensihätään puhua ”leimaamisesta” ja ”epäkunnioittavista ja ihmisarvoa loukkaavista puhetavoista”. Rasismin kiistäminen puolestaan sisältää vaaran, että huomio siirtyy pois itse asiasta: siitä, että jotkut ihmiset oikeasti ovat rasististen tekojen tai puhetapojen kohteita (mts. 48–49).

Vähemmistöihin kohdistuu usein pelkoa, jota on kutsuttu *ksenofobiaksi*. Sillä tarkoitetaan muukalaisiin kohdistuvaa epäluuloisuutta, vieroksuntaa ja vihamielisyyttä, joka sisältää oudoksi koetun ryhmän rodullistamista, mutta korostaa rodun ohella muitakin erottavia piirteitä, kuten kieltä ja kulttuuria. Suomalaisessa yhteydessä esimerkiksi venäläisiä ei juurikaan rodullisteta mutta heidät toiseutetaan kielen ja toisen maailmansodan traumaattisten kokemusten kautta.

Utisoinnilla on huomattava vaikutus siihen, miten näemme oman kulttuurimme sisäiset ja ulkopuoliset Toiset. Television uutisissa ja dokumenteissa *esitetty* todellisuus muuttuu *todellisuudeksi*. Globalisoituvassa maailmassa Vauras Pohjoinen tuottaa tietoa, kuvia ja käsityksiä – toisin sanoen representaatioita – Köyhästä Etelästä ja ohjaa näin Vauraan Pohjoisen näkemyksiä ja suhtautumistapoja kulttuurisesta, uskonnollisesta, sosiaalisesta ja etnisestä Toisesta. Uuden vuosituhannen molemmin puolin, mutta jo ennen syyskuun yhdenentoista päivän (2001) hyökkäystä World Trade Centerin kaksoistorneihin ja Pentagoniin, länsimaat ovat nähneet niihin kohdistuvan uhan tulevan Idästä, ja uhka on sittemmin saanut nimekseen Islam (ks. Jelloun 1999, 22, 108; Saïd 1985, 77, 136, 155). Edward Saïdin mukaan länsimaiden näkemykset islamista ovat olleet yksipuolisia ja vinoutuneita, ja erityisesti Israelin rooli lännen – ja nimenomaan Yhdysvaltojen – islamia koskevien näkemysten välittäjänä on ollut dominoiva toisesta maailmansodasta lähtien (Saïd 1985, 26, 31, 51). Mutta tämä ”ulkoinen” Toinen on myös ”sisäinen” Toinen, sillä muslimit muodostavat huomattavan ja näkyvän osan eurooppalaista

arkipäivää erityisesti Ranskassa ja Englannissa. Myös Venäjällä on monimiljoonainen muslimiväestö.

Kuvauksiin, joissa halutaan nostaa esiin vähemmistöjä, kytkeytyy usein tahattomastikin valtasuhteita, jotka liittyvät etnisiin stereotyyppioihin. Etnisten vähemmistöjen representaatiot voivat toistaa vähemmistöistä esitettyjä stereotyypppejä ja muodostua tuolloin osaksi heidän syrjäyttämisenä prosessia, kun niissä luodaan ja vahvistetaan vaikutelmaa vähemmistöistä erilaisina, outoina ja toisina (Hapuli & Lahti 1990, 204). Tämän takia vähemmistöjen tutkimuksessa on paljon pohdittu kysymystä esitystapojen ja representaatioiden kytköksistä enemmistö–vähemmistö–valtasuhteisiin.

Vaikka etnisten vähemmistöjen kirjallisuudet kytkeytyvät yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin, haluamme korostaa, kuten Marja-Leena Hakkarainen tämän kirjan artikkelissaan, kirjallisuuden merkitystä valtasuhteita ja rajoja kyseenalaistavana kohtauspaikkana. Esimerkiksi turkkilais-saksalaisuus ei ole vain kahden perinteen kasauma vaan uudenlaista eurooppalaista monikulttuurisuutta rakentava voima.

Käsitteiden käytöstä: maahanmuuttajakirjallisuus, siirtolaiset, monikulttuurisuus

Kirjassamme käytetään käsitteitä, joista monet ovat käymistilassa. Esimerkiksi *maahanmuuttajan* käsite on nykyään korvannut suomen kielessä usein *siirtolaisen* käsitteen. Muita maahanmuuttoon liittyviä uusia nimityksiä ovat nykykielessä esimerkiksi *uussuomalaiset* ja *suo-malaistuneet*. Amerikansuomalaisista on käytetty nimitystä *ulkosuomalaiset* jo 1920-luvulta lähtien (ks. Jönsson-Korhola 2003, 15). Koska suomen kielessä ei ole vielä käytössä vakiintunutta termiä, joka vastaisi kansainvälisessä tutkimuksessa suosittua, muuttoliikkeiden eri suuntia kuvaavaa englanninkielistä käsitettä *migrant* (vapaasti suomennettuna ”muuttava”, ”muuttaja”, ”liikkuva”), käytämme tässä kirjassa *siirtolaisen*

käsitettä rinnakkain *maahanmuuttajan* ohella. Jälkimmäinen ei käy vielä uudeksi yleistermiksi, koska se ei kata muuttoliikkeiden eri suuntia, kun taas siirtolainen voi olla sekä maastamuuttaja, maahanmuuttaja että paluumuuttaja, joka muuttaa vapaaehtoisesti usein taloudellisista syistä toiseen maahan ja asettuu sinne vakituisesti (Jönsson–Korhola 2003, 14). Pakolainen taas on joutunut lähtemään pakon ajamana. Tätä on nimitetty myös *pakotetuksi siirtolaisuudeksi* (ks. Nyman tässä kirjassa).

Käytämme kirjassa myös *maahanmuuttajakirjallisuuden* käsitettä (engl. ”migrant literature”) edustamassa uudissanaa ja laveaa lajinimikettä, jossa yhdistyvät aiemmat siirtolaiskirjallisuuden ja pakolaiskirjallisuuden lajit. *Diasporisella kirjallisuudella* on viitattu aiemmin sellaisten ”maattomien” kansojen kuin juutalaisten ja kurdien kirjallisuuteen. Nykyään sitä käytetään väljemminkin puhuttaessa kulttuurienvälisestä ja kaukana entisistä kotimaistaan elävien kansanosien kirjallisuudesta (Rantonen 2006, 122). Muuttoliikkeiden yhteydessä puhutaan myös *ylirajaisesta* (”transnational”) kirjallisuudesta, jolla tarkoitetaan erilaisten kirjallisuuksien tapoja ylittää ja kyseenalaistaa etnisiä, kansallisia, valtiollisia ja kulttuurisia rajoja.

Maahanmuuttajakirjallisuus on kiistelty käsite, ja sitä on pidetty liian leimaavana (ks. Rantonen tässä kirjassa). *Monikulttuurinen* kirjallisuus voi edustaa neutraalimpaa nimitystä kirjallisuudelle ja kirjailijoille, joiden tematiikassa korostuvat kulttuuriset ja kansalliset teemat. Vaihtuvat nimitykset (maahanmuuttajakirjallisuus, monikulttuurinen kirjallisuus, diasporinen kirjallisuus, ylirajainen kirjallisuus, uussuomalainen kirjallisuus) osoittavat paitsi kentän uutuutta tutkimusalueena, myös maahanmuuttoon ja vähemmistöihin liittyvien nimitysten kiistanalaisuutta.

Siirtolaiset ja pakolaiset ylittävät sekä valtioiden että taiteen rajoja. Etnisten ja kansallisten vaikutteiden vaihto tuottaa *hybridisoitumista*, kulttuurisia sekamuotoja ja yhdistelmiä. Maahanmuuttajakirjailijoiden kerronnassa usein muunnellaan kekseliäästi eri kulttuurien aineksia. Tästä kulttuuristen vaikutteiden omaksumisesta ja siirtymisestä on käytetty nimitystä *transkulttuurisuus* (Pratt 1992). Samaa ajatusta

lähelle tulee Homi K. Bhabhan kutsuma ”kolmas tila” ja ”tulkinnan kolmas paikka”, jolla tarkoitetaan avointa ja hybridistä tilaa kulttuurien välissä (Bhabha 1994, 36–37). Siinä omaksutaan aineksia eri puolilta, neuvotellaan ja luodaan siltoja eri kulttuuriperinteiden kanssa.

Monikulttuurisuuden käsite on herättänyt vastarintaa äärioikeistosta aina akateemiseen vasemmistoon. Esimerkiksi Yhdysvalloissa monokulttuurisuuden on sanottu muotoutuneen omaksi universaaliuden ideologiakseen 1800-luvulla (ks. Goldberg 1994, 3). Se tuotti myös amerikkalaisen maahanmuuttoa koskevan politiikan ja lainsäädännön, joista esimerkkejä ovat kiinalaislait ja afrikkalais-amerikkalaisten syrjintä.

Maahanmuuttoa vastustavat ovat Suomessa äärimmillään irvailleet, että ”multikulturalistit” ovat muukalaisfanaatikkojen vaaraa aliarvioivia sinisilmiiä, jotka eivät ymmärrä, että ulkomaalaisten tulo aiheuttaa konflikteja ja maan ”oman” väestön syrjäyttämistä. Esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Kanadassa akateemiset vasemmistolaiset ovat taas pitäneet monikulttuurisuuden ajatusta näennäisen moniarvoisena poliittisena ideologiana, johon kuitenkin kätkeytyy valtaväestön halu pitää etniset yhteisöt etäällä ja erillään toisistaan. Tällöin valtaväestö ei muutu moniarvoiseksi, vaan etniset vähemmistöt jäävät omiksi ryhmikseen, joiden ei halutakaan olevan mukana yhteiskunnassa täysvaltaisina kansalaisina.

Monikulttuurisuuden kiistanalaisen käsitteen rinnalle on luotu termejä, kuten *interkulturaalinen*, joka tähdentää kulttuurien välistä vuorovaikutusta: siinä kulttuurit säilyttävät identiteettinsä, mutta ovat kuitenkin läheisessä vuorovaikutuksessa muihin kulttuuriin tekijöihin (ks. Pedroni 2010, 21). Yhteiskuntateoreettisissa keskusteluissa on esiintynyt myös käsite *kriittinen monikulttuurisuus*, jonka tarkoituksena on ollut korvata ”monikulttuurisuuden” politiikkaan ja teorioihin liittyviä ongelmallisia käsityksiä, kuten idealistista käsitystä erillisten kulttuurien rinnakkaiselosta (ks. McLaren 1994, 46–47). Eurooppa-keskeisyyden tutkijat Robert Stam ja Ella Shohat (1994, 300) ovat puolestaan halunneet korostaa *monikeskeistä* (”polycentric”) monikulttuurisuutta, jossa tavoitteena on ajatella marginaalien kaut-

ta ja korostaa vähemmistöjen keskeistä merkitystä yhteiskuntien ja historian eri vaiheissa. Emme ole kuitenkaan halunneet vielä korvata monikulttuurisuuden käsitettä edellä mainituilla etuliitteillä tai vähemmän tunnetulla interkultturaalisuuden käsitteellä, vaan käytämme tässä kirjassa monikulttuurisuuden käsitettä yleisterminä kulttuurien rinnakkaiselolle, yhteiselolle, sekoittumiselle ja vuorovaikutukselle, tiedostaen samalla käsitteen problemaattisuuden yhteiskunnallisissa keskusteluissa.

Kirjallisuus, tutkimus ja kirjamme paikka

Globaalit muuttoliikkeet ovat synnyttäneet uusia kirjallisuuden muotoja ja kirjallisuusryhmiä. Kun etniset ja kansalliset traditiot kiertävät ja asettuvat uusiin ja vieraisiin kehyksiin, nämä haastavat valtaviiran kirjallisuuskäsityksiä. Taiteessa ilmenevä kulttuurienvälisyys ja sitä edustavat hybridisyyden muodot ovat tuottaneet myös omintakeisia esittämistapoja ja kerrontakeinoja sekä uutta tematiikkaa.

Tarkastelemme kirjassamme, miten kirjailijat ilmaisevat vähemmistöidentiteettiään ja monikulttuurista identiteettiään sekä etnistä perinnettään valtakulttuurissa ja monikulttuurisessa tilanteessa. Miten länsimaiden kansallisten vähemmistöyhteisöjen ja uusien maahanmuuttajaryhmien läsnäolo näkyy kirjallisuudessa? Mitä vaikutteita esimerkiksi siirtolais- ja pakolaiskirjailijat omaksuvat kirjoituksiinsa uusista kotipaikoistaan? Minkälaisia hybridisiä eli sekoittuneita kerronnan keinoja ja muotoja tämä kirjailijoiden neuvottelu eri kulttuurien välillä on tuottanut? Miten vähemmistökirjailijat sijoittuvat ja löytävät paikkansa kirjallisuusinstituution eri kentillä? (Ks. Rantonen 2006, 121.)

Vaikka esittelemme ja määrittelemme vähemmistöjä, on muistettava, että kyse on määrittelytavasta, jossa korostetaan (ja joidenkin mielestä ylikorostetaan) valtasuhdetta. Sen vastapainoksi voidaan

väittää, että kirjallisuuksilta olisi syytä poistaa senkaltaiset politisoivat etuliitteet ja määreet kuin ”vähemmistö”. On totta, että erilaiset etniset ja kansalliset kirjallisuudet voidaan nähdä myös osana maailmankirjallisuuden jatkumoa ja osana erilaisten suhteiden verkostoa. Tällöin voidaan painottaa yhteiskunnallisten ja kulttuuristen valtasuhteiden sijaan vaikutteiden siirtymistä kulttuurista toiseen ja kirjailijalta toiselle entisen vertailevan kirjallisuudentutkimuksen ihanteiden hengessä. Esimerkiksi Édouard Glissant on korostanut, että maailman kaikki kulttuurit liittyvät toisiinsa ja muodostavat monikerroksisen kulttuurien ja kirjallisuuksien verkoston. Hänen mukaansa kirjallisuutta tulisi tarkastella maailmankirjallisuuden kehyksessä *suhteiden poetiikkana* (”poétique de la relation”) unohtamatta kuitenkaan kirjallisuusinstituution valtarakenteita, joita esimerkiksi erilaiset kansalliset, valtiolliset ja etniset rajat ovat aiheuttaneet ja yhä aiheuttavat (ks. Arndt 2009, 117–118; Glissant 1999). Tämänkaltaisen kirjallisuuksien välisiin suhteisiin keskittyminen voi olla tärkeä keino ylittää hierarkkiset vähemmistö–enemmistö-asetelmat.

Tämä kirja on syntynyt Tampereen yliopistossa kieli- ja käännösteiden laitoksen sekä taideaineiden laitoksen vuonna 2007 järjestämän luentosarjan pohjalta, kun joukko tamperelaisia vähemmistökirjallisuuksien tutkijoita yliopiston eri oppiaineissa päätti tehdä yhteistyötä. Vaikka luentosarjassa keskityttiin länsimaisiin vähemmistöihin, halusimme korostaa, että länsimaisten vähemmistöjen historialliset ja kulttuuriset yhteydet Afrikkaan, Aasiaan ja Etelä-Amerikkaan tekevät aihepiiristä globaalien. Virikkeenä tälle kirjalle on ollut lisäksi pohjoismainen vähemmistökirjallisuuksien seminaari ”Milli – minoritetslitteraturer i Norden”, jonka järjestivät Karstulassa vuonna 1998 Aarre Heino, Eila Rantonen ja Seppöjuhani Ruotsalainen. Tärkeä on ollut myös Satu Gröndahlin kokoama pohjoismainen vähemmistökirjallisuuden tutkijoiden verkosto, jonka tuloksena syntyi Gröndahlin toimittama laaja tutkimus *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv* (2002).

Tämän kirjan tavoitteena on toimia yleisjohdatuksena vähemmistökirjallisuuteen liittyviin kysymyksiin sekä herättää keskustelua

ajankohtaisista maahanmuuttoon ja monikulttuurisuuteen liittyvistä kysymyksistä. Aihetta on Suomessa käsitelty yhteiskuntatieteiden piirissä ja kulttuurintutkimuksessa, mutta kirjallisuudentutkimuksessa aihepiiriä on tarkasteltu lähinnä vain artikkeleissa ja tutkimusten osina. Esimerkiksi Pirjo Ahokkaan ja Lotta Kähkösen toimittamassa tutkimuksessa *Vieraaseen kotiin. Kulttuurinen identiteetti ja muuttoliike kirjallisuudessa* (2003) käsitellään vähemmistöjen problematiikkaa, mutta vain osassa kirjaa. Myös Matti Savolaisen toimittamassa teoksessa *Marginalia ja kirjallisuus* (1995) analysoidaan pohjoismaisten kansallisten vähemmistöjen kirjallisuutta, saamelaista, ruotsinsuomalaista ja Tornionlaakson meänkielistä kirjallisuutta.

Vähemmistöt ja monikulttuurisuus kirjallisuudessa -teoksen alkuosa käsittelee pohjoismaisia vähemmistöjä. Koska tämä kirja ei keskity pohjoismaiseen kirjallisuuteen, alkuosaan on valittu vain muutama keskeinen vähemmistökirjallisuuden alue, saamelaisten, romanien, ruotsinsuomalaisten sekä ruotsalaisten ja suomalaisten maahanmuuttajien kirjallisuus. Kirjan ulkopuolelle jää monia suomalaisperäisiä vähemmistöjä, kuten Tornionlaakson kirjallisuus (esim. Jama 1995; Gröndahl & Hellberg & Ojanen 2002), Karjalan kirjallisuus (esim. Jalava 1990; Nylander 2006, 135–202) ja kveenien kirjallisuus (esim. Saresalo 1996; Maliniemi-Lindbach 2002). Kirjan keskiosassa esitellään keskieurooppalaisia vähemmistöjä, turkkilais-saksalaista kirjallisuutta, Britannian mustaa kirjallisuutta ja ranskalaistuneiden maahanmuuttajien kirjallisuutta. Kolmannessa osassa painopiste siirtyy Pohjois-Amerikkaan, pohjoisamerikkalaisten intiaanien, kiinalais-amerikkalaisten ja Kanadan ranskankielisten vähemmistöjen kirjallisuuteen. Kirjaan on koottu niin alkuperäiskansojen, kansallisten vähemmistöjen kuin uusien maahanmuuttajaryhmien kirjallisuuksien tutkimusta.

Työryhmämme (Sirkku Latomaa, Maarit Piipponen, Eila Rantonen, Matti Savolainen) haluaa tässä yhteydessä kiittää Koneen Säätiötä, Jenny ja Antti Wihurin säätiötä, lehtori Withold Bonneria, professori Jukka Havua sekä professori Pekka Tammea *Vähemmistöt ja monikulttuurisuus kirjallisuudessa* -hankkeen tukemisesta. Artikkelien kieliasun tarkistuksesta kiitämme Maria Koskelaista, Sonja Leppästä ja

Aija-Riika Pajusta. Erityiskiitos myös TUPille, Outi Sisätölle ja Maaret Kihlakaskelle yhteistyöstä. Kirjamme kannustimena ovat olleet ne lukemattomat naiset ja miehet, jotka ovat aktiivisesti edistäneet tasa-arvoa ja kamppailleet erilaisten vähemmistöjen puolesta.

KIRJALLISUUS

- ADEN, SAID 2009. ”Ikuisesti pakolaisina? Maahanmuuttokeskustelu Suomen somalialaisten näkökulmasta.” – *”En ole rasisti, mutta...” Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä.* Toim. Suvi Keskinen & Anna Rastas & Salla Tuori. Tampere. Vastapaino. 25–32.
- ANDERSSON, PAULA & KANGASSALO, RAIJA 2003. ”Suomi ja meänkieli Ruotsissa.” – *Monena suomi maailmalla. Suomalaisperäisiä kielivähemmistöjä.* Toim. Hannele Jönsson-Korhola & Anna-Riitta Lindgren. Helsinki. SKS. 30–164.
- ARNDT, SUSAN 2009. ”Euro-African Spaces?” – *Transcultural Modernities. Narrating Africa in Europe.* Toim. Elisabeth Bekers & Sissy Helff & Daniela Merolla. Amsterdam New York. Rodopi. 103–120.
- ASHCROFT, BILL & GRIFFITH, GARETH & TIFFIN HELEN 1989. *The Empire Writes Back. Theory and Practice in Post-colonial Literatures.* London. Routledge.
- BALTZAR, VEIJO 2008. *Sodassa ja rakkaudessa.* Helsinki. Tammi.
- BHABHA, HOMI K. 1994. *Location of Culture.* London. Routledge.
- CHRISTIAN, BARBARA 1989. ”The Race for Theory.” (Alk. 1987.) – *Gender & Theory. Dialogues on Feminist Criticism.* Toim. Linda Kauffman. New York, Oxford. Basil Blackwell. 225–237.
- DELEUZE, GILLES & GUATTARI, FÉLIX 1986. *Kafka. Toward a Minor Literature.* (*Kafka: Pour une littérature mineure*, 1975.) Englanniksi kääntänyt Dana Polan. Minneapolis. University of Minnesota Press.
- DYER, RICHARD 1997. *White. Essays on Race and Culture.* London. Routledge.
- GATES, HENRY LOUIS, JR. 1986. ”Introduction: Writing ”Race” and the Difference It Makes.” – *”Race,” Writing and Difference.* Toim. Henry Louis Gates, Jr. (Alk. 1985.) Chicago, London. The University of Chicago Press. 1–20.
- GLISSANT, ÉDOUARD 1996. *Introduction à une poétique du divers.* (Alk. 1995.) Paris. Gallimard.
- GOLDBERG, DAVID THEO 1994. ”Preface.” – *Multiculturalism. A Critical Reader.* Toim. David Theo Goldberg. Cambridge ym. Basil Blackwell. 1–41.
- GRÖNDAHL, SATU & HELLBERG, MATTI & OJANEN, MIKA 2002. ”Den tornedalska litteraturen.” – *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv.* Toim. Satu Gröndahl. Centrum för multietnisk forskning. Uppsala. Uppsala universitet. 139–170.

- HAPULI, RITVA & LAHTI, MARTTI 1990. ”Musta ja valkoinen. Sukupuoli, rotu ja The Color Purple.” – *Marginaalista muutokseen. Feminismi ja kirjallisuudentutkimus*. Toim. Pirjo Ahokas & Lea Røjola. Taiteiden tutkimuksen laitos. Sarja A, n:o 20. Turku. Turun yliopiston offsetpaino. 203–231.
- HOOKS, BELL 1984. *Feminist Theory. From Margin to Center*. Boston. South End Press.
- JAAKKOLA, MAGDALENA 1983. *Finnish Immigrants in Sweden: Networks and Life Styles*. Research Group for Comparative Sociology. Research Reports no 30. Helsinki. University of Helsinki.
- JALAVA, AULI 1990. *Kansallisuus kadoksissa. Neuvosto-Karjalan suomenkielisen epiikan kehitys*. Helsinki. SKS.
- JAMA, OLAVI 1995. ”Haaparannan lukiosta Sipirjaan. Tornionlaakson kirjallisuus kahden kansalliskirjallisuuden marginaalissa.” – *Marginalia ja kirjallisuus. Ääniä suomalaisen kirjallisuuden reunoilta*. Toim. Matti Savolainen. Helsinki. SKS. 93–144.
- JANMOHAMED, ABDUL R. & LLOYD, DAVID 1990. ”Preface?” – *The Nature and Context of Minority Discourse*. Toim. Abdul R. JanMohamed & David Lloyd. New York, Oxford. Oxford University Press. ix–xi.
- JANMOHAMED, ABDUL R. & LLOYD, DAVID 1990. ”Introduction: Toward a Theory of Minority Discourse: What Is To Be Done?” – *The Nature and Context of Minority Discourse*. Toim. Abdul R. JanMohamed & David Lloyd. New York, Oxford. Oxford University Press. 1–16.
- JELLOUN, TAHAR BEN 1999. *French Hospitality. Racism and North African Immigrants*. Englanniksi kääntänyt Barbara Bray. New York. Columbia University Press.
- JONSSON, STEFAN 2005. *Världen i vitögat. Tre essäer om västerländsk kultur: De andra; Andra platser; Världens centrum*. Stockholm. Norstedt.
- JÖNSSON-KORHOLA, HANNELE 2003. ”Pajalasta Prispäneen. Johdantoa moniin suomiin.” – *Monena suomi maailmalla. Suomalaisperäisiä kielivähemmistöjä*. Toim. Hannele Jönsson-Korhola & Anna-Riitta Lindgren. Helsinki. SKS. 9–29.
- KESKINEN, SUVI & RASTAS, ANNA & TUORI, SALLA 2009. ”Suomalainen maahanmuuttokeskustelu tienhaarassa.” – *”En ole rasisti, mutta...” Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Toim. Suvu Keskinen & Anna Rastas & Salla Tuori. Tampere. Vastapaino. 7–21.
- LAITINEN, KAI 1991. *Suomen kirjallisuuden historia*. (Alk. 1981.) Helsinki. Otava.

- LINDQVIST, SVEN 1998. *Rasismen vastustajia. Ihmisiä ja argumentteja taistelussa rotuennakkoluuloja vastaan 1750–1900*. Suom. Heikki Salojärvi. Vantaa. Pequod.
- LONDON, MINDELE 2002. *Kolmastoista tuoli*. Jyväskylä. Atena.
- MAKBOUL, AMMAR 2009. ”Sverigefinnarnas tysta närvaro.” – *Aftonbladet* 13.07. 4–5.
- MALINIEMI LINDBACH, KAISA 2002. ” ’Drommen om Ruija – havlandet.’ Kvenlitteratur i Nord-Norge.” – *Litteraturens gränsländ. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*. Toim. Satu Gröndahl. Centrum för multietnisk forskning. Uppsala. Uppsala universitet. 117–138.
- MCLAREN, PETER 1994. ”White Terror and Oppositional Agency: Towards a Critical Multiculturalism.” – *Multiculturalism. A Critical Reader*. Toim. David Theo Goldberg. Cambridge ym. Basil Blackwell. 45–74.
- MIETTINEN, ANSSI 2010. ”Leicesterissä vähemmistöt nousevat pian enemmistöksi.” – *Helsingin Sanomat* 2.1.
- MIKKONEN, KAI 2001. ”Muukalaisten kielellä. Maahanmuuttajien kirjallisuus ja monikulttuurisuuden merkitys.” – *Kanava* 8. 553–559.
- MOHANTY, CHANDRA TALPADE 2003. *Feminism Without Borders. Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham, London. Duke University Press.
- NIEMI, MIKAEL 2004. *Populäärimusiikkia Vittulajänkältä. (Populärmusik från Vittula, 2000)*. Suom. Outi Menna. Helsinki. Like.
- NOUSIAINEN, ANU 2010. ”Kukkahattutäti kohtaa kriitikkonsa.” Astrid Thorsin haastattelu. – *Helsingin Sanomat*. Kuukausiliite 2. 49–52.
- NYLANDER, LISA 2006. *Onnen semiotiikkaa. Sémiotique du Bonheur. Esseitä runoista ja käännoksistä*. Tampere. Tampereen yliopistopaino.
- OKSANEN, KIMMO 2010. ”Romanien kansanmurha selittää kerjäläisongelmaa.” – *Helsingin Sanomat* 10.4.
- PEDRONI, PETER 2009. ”Kossi Komla-Ebri and Migrant Writing in Italy.” – *Transcultural Modernities. Narrating Africa in Europe*. Toim. Elisabeth Bekers & Sissy Helff & Daniela Merolla. Amsterdam, New York. Rodopi. 19–33.
- PORTUGES, CATHERINE 1997. ”Hidden subjects, Secret Identities: Figuring Jews, Gypsies, and Gender in 1990s Cinema of Eastern Europe.” – *Writing New Identities. Gender, Nation, and Immigration in Contemporary Europe*. Toim. Brinker-Gabler, Gisela & Smith, Sidonie. London, Minneapolis. University of Minnesota Press. 196–215.
- PRATT, MARY LOUISE 1992. *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. London, New York. Routledge.

- RANTONEN, EILA 1999. ”Kauniit ja älykkäät eurooppalaiset? Rotu ja etnosentrismi valistusajan kauneus- ja kulttuurikäsitteissä.” – *Eriarvoisuus, valituksen lupaus ja rasismi*. Toim. Pekka Isaksson & Jouko Jokisalo. Helsinki. SHS. 147–172.
- RANTONEN, EILA 2006. ”Kirjallisia tuliaisia. Maahanmuuttajakirjallisuus kulttuurien välissä.” – *Fiktiota! Levottomat genret ja kirjaston arki*. Toim. Kaisa Hypen. Helsinki. BTJ. 121–135.
- RASTAS, ANNA 2009. ”Rasismien kiistäminen suomalaisessa maahanmuuttokeskustelussa.” – *”En ole rasisti, mutta...” Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Toim. Suvi Keskinen & Anna Rastas & Salla Tuori. Tampere. Vastapaino. 47–64.
- RUSSO, ANNE 1991. ”‘We Cannot Live Without Our Lives’. White Women, Antiracism, and Feminism.” – *Third World Women and the Politics of Feminism*. Toim. Chandra Talpade Mohanty & Ann Russo & Lourdes Torres. Bloomington, Indianapolis. Indiana University Press. 297–313.
- SAÏD, EDWARD 1981. *Covering Islam. How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World*. (Alk. 1981.) London. Routledge & Kegan Paul.
- SALLAMAA, KARI 2001. ”Etnofuturismia Suomeen.” – *Mot Mot. Elävien runoilijoiden klubin vuosikirja 2000*. Toim. Olli Heikkonen & Mikko Rimminen. Juva. WS Bookswell Oy. 65–75.
- SARESSALO, LASSI 1996. *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä*. Helsinki. SKS.
- SAVOLAINEN, MATTI 1995. ”Keskusta, marginalia, kirjallisuus.” – *Marginalia ja kirjallisuus. Ääniä suomalaisen kirjallisuuden reunoilta*. Toim. Matti Savolainen. Helsinki. SKS. 7–34.
- SCHULZE-ENGLER, FRANK 2009. ”Transcultural Modernities and Anglophone African Literature.” – *Transcultural Modernities. Narrating Africa in Europe*. Toim. Elisabeth Bekers & Sissy Helff & Daniela Merolla. Amsterdam, New York. Rodopi. 87–101.
- SMITH, SIDONIE & BRINKER-GABLER, GISELA 1997. ”Introduction Gender, Nation, and Immigration in the New Europe.” – *Writing New Identities. Gender, Nation, and Immigration in Contemporary Europe*. Toim. Gisela Brinker-Gabler & Sidonie Smith. Minneapolis, London. University of Minnesota Press. 1–27.
- STAM, ROBERT & SHOHAT, ELLA 1994. ”Contested Histories: Eurocentrism, Multiculturalism, and the Media.” – *Multiculturalism. A Critical Reader*. Toim. David Theo Goldberg. Cambridge ym. Basil Blackwell. 296–324.